

УДК 911.375.5

Некос А.Н., канд. геогр. наук, професор
Мірошніченко В.В., аспірант
Харківський нац. університет ім. В.Н. Каразіна
площа Свободи, 6, м. Харків-100, 61100,
Україна
т. 066-6542829, miroshnichenke@mail.ru

ЕСТЕТИКА УРБОГЕОСИСТЕМ (ОГЛЯД ДОСЛІДЖЕНЬ)

Простежено у ретроспективі питання естетики міського середовища. Значну увагу приділяється дослідженням культурних ландшафтів та їх естетичного сприйняття в рамках конструктивної географії. Відзначено, що розвиваються сучасні наукові напрямки такі як медичинська географія, валеологія, відеоєкологія, урбоекологія, що у своїх дослідженнях розглядають естетичні аспекти урбогеосистем з метою їх оптимізації й формування комфортного середовища для життєдіяльності сучасної людини.

Ключові слова: урбогеосистема, образ міста, естетика міського середовища, культурний ландшафт.

ВСТУП

Відомо, що сприйняття оточуючого середовища та зокрема ландшафту базується, перш за все, на естетиці об'єкту. Суб'єктивні думки людини, симпатії, оцінки складають не менш важливий фактор середовищотворення, ніж фактори суто об'єктивні — санітарно-гігієнічні, географічні, соціально-економічні й ін. Людині подобається саме те середовище, яке надає найбільше число варіантів поведінки, тобто міське, яке фокусує в обмеженому просторі безліч варіантів реалізації особистості. Отже, дослідження естетичного аспекту урбогеосистем як природно-антропогенного об'єкту набуває актуальності при формуванні комфортного міського середовища.

Представлена робота є аналітичним оглядом досліджень низки авторів, які досліджували урбогеосистем на різній території та в різних фізико-географічних умовах. Вона не є експериментальною, вимірною, а тому не потребує викладу умов та устаткування для дослідження.

МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕНЬ

У дослідженнях за допомогою ґрунтового вивчення вітчизняної та світової географічної, біологічної, медичної літератури визначено основні напрями розвитку естетики урбогеосистем. Використано історико-географічний підхід, загальнонаукові методи, а також порівняльний та метод узагальнень при дослідженні питання естетики міського середовища з часів окреслення проблеми до сьогодення.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Дослідження естетичного аспекту урбогеосистем мають давню історію — відразу після виникнення медичної географії та після введення поняття ландшафт в

європейську географічну науку О. Гумбольдтом (1769-1859). В цей самий момент географічна наука придбала ще один напрям свого розвитку. Саме вона в змозі комплексно оцінити всі складові розвитку урбогеосистем, їх культурних ландшафтів та естетики міського середовища. Пізніше, після зародження практичної географії та становлення конструктивної географії, її основоположник І. П. Герасимов у своїх теоретичних висновках підкреслив значущість комплексних географічних досліджень і що це географія майбутнього, яка має вирішувати проблеми раціонального перетворення і розвитку природних і господарських комплексів, розміщення населення тощо. Вона повинна розвиватися у щільній взаємодії фізичної і соціально-економічної географії, оскільки просторову організацію суспільства не зрозуміти у відриві від впливу природного середовища, також як і природне середовище не зрозуміти без урахування антропогенного впливу [1]. Створенню естетичного середовища урбогеосистем відповідає головне із завдань конструктивної географії, а саме — вивчення закономірностей розселення населення і розвитку населених пунктів у різних географічних умовах, що забезпечує найбільш сприятливі умови для життя людей. Як синонім, пропонувалося поняття «антропогенне ландшафтознавство», «практичне ландшафтознавство», «перспективне ландшафтознавство», «архітектурне ландшафтознавство», навіть — «санітарне ландшафтознавство». Таким чином, з нашої точки зору, комплексне вивчення урбогеосистем з питаннями їх естетичного сприйняття цілком можливо розглядати у рамках досліджень конструктивної географії.

Однією з перших докладних спроб дослідження естетики міського середовища став труд архітектора Камілла Зітте «Художні основи містобудування» (1889), в якому автор виклав художні принципи містобудування. Він виступив з пропозиціями щодо реконструкції населених пунктів, закликав зодчих не забувати про естетику і природну складову при містобудуванні. Автор розглядав різні аспекти планування населених пунктів, рішення розбудови вулиць і площ, озеленення, забудови кварталів, інженерного забезпечення і благоустрою. Всі ці положення висвітлюються в технічному, економічному і естетичному аспектах.

Тоді ж, у 80-ті роки XIX ст., іспанський архітектор Артуро Сорія-і-Мата розробив проект будівництва приміської зони Мадрида. В основу цього проекту було покладено забезпечення майбутнього населення сучасними транспортними зв'язками з центральними районами столиці Іспанії. Його місто являло собою лінійну композицію. Прогресивним в його проекті було збереження гігієнічних норм забудови, а відповідно — і комфортних для людини. Теодор Фріче в 1896 р. для розвантаження великих населених пунктів запропонував створити населені пункти-супутники, а при реконструкції утворених населених пунктів — відмежовувати промислові підприємства від житлових районів захисними полосами, вводити зелені зони (практично свідомо замислювався над естетичними аспектами міського середовища), вирішувати рух транспорту на різних рівнях [8].

Американський інженер Біл Арчер (1901) вважав, що прямокутна або шахова система є далеко неідеальною. Тому він запропонував свою схему населених пунктів із шестикутників — збільшених кварталів із зеленим садом всередині кожного з них (знов таки розглядається естетика забудови). Транспортну інфраструктуру, на його думку, доцільно було організувати на декількох рівнях: громадський — під землею, індивідуальний — на рівні землі, а пішохідний рух — над землею, на рівні другого поверху.

Головний архітектор Парижа Ежен Екар у 1910 р. повторив висловлювання Б. Арчера щодо організації міського і внутрішнього транспорту. Він одночасно

висловив думку, пізніше розвинуту Ле Корбюз'є (1911), про те, що розвиток транспорту поведе за собою відмирання сучасних вулиць, що проблема транспорту повинна бути вирішена на різних рівнях, що застосування залізобетону в житловому будівництві дозволить підвести будинки над землею, вивільнивши великі простори для транспорту і озеленення. Із пропозицій фахівця того часу можливо зробити висновок, що вже на той період стало актуальним проблема міського автотранспорту і виокремлення автотранспортної мережі із міського функціонального навантаження теж сприятиме покращенню комфортності та формуванню заспокійливого (без мобільної складової) естетичного міського середовища.

У 1915 р. Росія вступає до міжнародної організації міст-садів. У 1916 р. вийшла друком спеціальна книжка П. Г. Міжуєва, яка пропагувала ці ідеї. Дещо раніше у 1912 р. була видана широко відома книжка В. М. Семенова «Благоустрій міст», а в 1915 р. — цікава книжка харківського обласного інженера М. Г. Диканського «Побудова міст, їх план і краса». Книга висвітлювала зміст забудови населених пунктів в Росії та зарубіжних країнах:

- існуючі системи планування населених пунктів, в цілому по окремих його елементах, житлових кварталах, вулицях, площах і т. д.;
- проблеми озеленення населених пунктів;
- пропозиції щодо забудови житлових районів і її регулювання з урахуванням гігієнічних, природних і економічних факторів, естетики міського будівництва і т. ін. [8].

Знаковим є виникнення поняття «теорія населеного пункту». Основний зміст теорії населеного пункту полягав у тому, що він повинен поєднувати в собі переваги як міста, так і села. Від міста він повинен взяти його культурно-побутові будівлі, сучасне приміщення, можливість для кожного отримати зайнятість у промисловості, від села — зелені насадження, вільну забудову, чисте повітря і дешевизну життя.

Проблема створення соціалістичних населених пунктів була предметом жвавих дискусій, в яких брали участь політичні діячі, економісти, архітектори і гігієністи більшовицької Росії та СРСР. Певний інтерес викликають висловлювання першого Наркому просвіти СРСР А. В. Луначарського в 1917-1929 роках, котрий вважав первинною ланкою міського комплексу будинки-комуни з населенням від 1 до 3 тис. жителів. Велика увага приділено естетиці населених пунктів, а архітектура нових будинків мала відповідати новим формам побуту.

У цей час з'являються перші експериментальні проекти населених пунктів на основі математично виражених залежностей. До числа таких проектів слід, в першу чергу, віднести запропонований А. Сакуліним план-схему населеного пункту, побудовану на основі математичного аналізу залежностей розселення жителів населених пунктів і радіусів доступності до основних закладів культурно-побутового обслуговування. При цьому можливо відмітити, що це були перші посили на створення культурних естетичних комплексів, необхідних населенню для оптимальної життєдіяльності.

У працях академіка С. Г. Струмиліна (1925), присвячених проблемам народно-господарського планування, запропоновано об'єднати місто і село в єдині аграрно-індустріальні комбінати з населенням 10-20 тис. мешканців. Ці населені пункти він пропонував будувати за радіально-кільцевою схемою. У нових урбогеосистемах значна роль приділялася естетичному наповненню — структура населених пунктів пропонувалась в такому вигляді: в центрі міста розміщається промисловість, об-

рамлена зеленою зоною, далі — кільце загальних площ підприємств комунального обслуговування, а за ними — житлові райони, які склалися з будинків-комун [8].

В. П. Семенов-Тянь-Шанський в останній своїй значній праці «Район и страна» (1928) особливе місце відводить створенню «зорових уявлень» в географії (а у описовій географії це були основні методи досліджень). На його думку, географія «е наука образотворча; наука зорових уявлень, зорової пам'яті». Географія враховує і колористичні, й динамічні, й акустичні складові ландшафту, синтезує і поглиблює їх співвідношення для передачі образу місцевості. Дослідник резюмує: «Географія йде переважно інтуїтивним шляхом, таким, що особливо близько споріднює її з мистецтвом, але в той же час це не заважає їй встановлювати наукові закони, які не поступаються по точності законам фізики». Отже, саме «інтуїція» в географії, як і в мистецтві, приводить до «точності». Вона створює образи, а людина специфічно, індивідуально їх сприймає. Тут уже закладена одна з принципових ідей поведінкової географії і ландшафтного сприйняття — урбосередовище не може успішно вивчатися й моделюватися без урахування того ставлення до нього, що існує у свідомості пересічних мешканців цього середовища. На певному етапі розвитку географії такі вислови могли принести користь, але сьогодні географія кардинально змінилася, а «інтуїтивна географія» виглядає анахронізмом.

Досвід теоретичних пошуків кінця 20-х і початку 30-х рр. ХХ ст. показав, що розвиток сучасного містобудування не може бути здійснено без сміливого новаторства, без розробки різних варіантів теоретичних схем і проектів-ідей, без розробки проектів естетичних культурно-побутових комплексів як складових при містобудуванні, без широкої дискусії з теоретичних проблем і обговорення всіх спірних, і тяжко здійснюваних пропозицій. Так, навіть, відкидалася можливість використання існуючих населених пунктів, хоча міста, селища міського типу і сільські населені пункти, які дісталися нам у спадок, незважаючи на великі недоліки у їх плануванні і забудові, являли особливу цінність. У проектах передбачалось також зменшення щільності складної забудови в переповнених центральних районах міст: Києва, Харкова, Одеси, Дніпропетровська, а також, загальне покращення санітарно-гігієнічних умов життя в містах і селах.

Починаючи з 50-х років ХХ ст., інтерес до розробки нових форм населених пунктів на Заході значно зріс. До них слід віднести роботу архітектора Ле Корбюз'є щодо забудови Чандігарха, архітекторів Л. Коста, О. Неймера з будівництва столиці Бразилії, будівництво нових міст-супутників в Англії, Швеції, Бельгії, розробку французькими архітекторами плану «Паралельності Парижу» та ін. Прогнози розвитку населених пунктів майбутнього розробляються майже в усіх країнах, а особливо — у Франції, США, Англії.

У практиці формування комфортного середовища урбогеосистем, за кордоном найбільшу увагу приділяють створенню великих магістралей для швидкісного руху транспорту, розміщенню паркінгів, організації нових ділових і торгових центрів, а також проблем водопостачання і оздоровлення повітряного простору. Звісно, такі проекти не могли не супроводжувати естетичні аспекти містоутворення.

Особливе значення вулиць в образі міста, що відзначається і К. Лінчем (1960), і Дж. Голдом (1970-ті), підтверджується і дослідженнями в нашій країні. Спеціалісти говорять навіть про «вуличну» модель міського простору в свідомості жителів найбільшого міста. У подальшому, розглядаючи образ міста, Дж. Голд згортає п'ятичленну класифікацію К. Лінча (1960) до тріади: «будівлі» — «шляхи» — «площі». Деяким пропуском виглядає недостатній розгляд феномена «міської свідомості», що є і чинником, і нерідко — важливим джерелом образу міста [2].

У 80-х роках ХХ ст. дослідження, направлені на вивчення особливостей сприйняття простору, і зокрема — центру міста, у жителів центрального, периферійного і прилегло до центру районів були проведені в Москві, Талліні, Тбілісі і Новосибірську. Вони виявили різницю візуального естетичного сприйняття центру у цих трьох груп населення не тільки у його просторових розмірах, але й у його структурі. Якщо жителі центральних районів бачать його цілісно, детально, в їх образі всі елементи просторової структури рівнозначні, то жителі периферії центр бачать більш розмитим, фрагментарним, окремі вулиці в його образі переважають значущість всієї середовищної «тканини» центру в цілому.

Шляхом Дж. Голда йдуть радянські вчені Г. З. Каганов (1983) та В. Л. Глазичев (1984). На їх думку шлях до розуміння образу міста лежить у дослідженні сутностей урбосередовища, що історично змінюються, в тісному зв'язку із дослідженням «літератури, живопису, інших мистецтв» [5]. Виходячи з цього, при дослідженні естетичного і символічного змісту ландшафту, у т. ч. урболандшафту, науковці пропонують домагатися збереження цього змісту в науковій мові географії шляхом більш широкого використання порівнянь або метафор, що запам'ятовуються. Більш того, є пропозиції необхідності створення «естетичної географії», яка займалася б реалізацією художніх завдань, вирішенню яких присвячують себе пейзажисти, поети або белетристи-краєзнавці.

Ще у 1973 р. Уілбер Зелінський, найбільш відомий працями з культурно-географічного районування США, розглядаючи питання, щодо формування територіальних спільностей людей, місцевих культурних та естетичних відмінностей, географії населення, виокремлював так звані «буденні» (вернакулярні) райони, не пов'язані з адміністративними межами або економічною діяльністю. У плануванні та архітектурі під поняттям «вернакулярний район» розуміється територія, що виділяється, в першу чергу, самими городянами. В них територія закладена у свідомості як загально визнаний образ, що складається з набору когнітивних (пізнавальних, розумових), афективних (емоційних, нервових) і ціннісних компонентів [7]. Проблематикою вернакулярних районів займається цілий ряд російських спеціалістів (О.О. Гриценко, Н.Ю. Замятіна, Д.М. Замятін, М.П. Крилов, М.М.Межевич, С.Г.Павлюк, Л.В.Смирнягін, А.А.Ткаченко та ін.). Серед українських вчених відомі праці киян М.Д.Гродзинського та О.Ю.Гродзинської [3, 4].

Найновітніші дослідження вчених у галузі медичної географії, валеології, комунальної гігієни доводять суттєвість впливу візуального середовища на людину, а особливо в сучасному міському оточенні. Розвивається відносно нова галузь екології, що вивчає візуальне середовище, — відеоєкологія, ідеологом якої був російський вчений проф. В. О. Філін (1989). Дослідження цього наукового напрямку свідчать про те, що постійне візуальне середовище, його насиченість зоровими елементами, можуть певним чином впливати на психоемоційний та фізичний стан людини. Особливої уваги заслуговує його орган зору, що функціонує як будь-який інший екологічний чинник, який формує середовище існування людини. Емпіричні дослідження доводять, що найвище городяни цінують концентрацію різноманітних поведінкових можливостей в обмеженому, легко досяжному просторі [9].

У Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна на екологічному факультеті в рамках наукової роботи кафедри екологічної безпеки та екологічної освіти виконуються вже декілька років дослідження, присвячені вивченню культурних ландшафтів урбогеосистем та естетики міського середовища. Спираючись на «Робочі провідні настанови щодо втілення у життя Конвенції про всесвітню спадщину» ЮНЕСКО (1992), автори пропонують визначення *культури-*

ного ландшафту — це антропогенний ландшафт, створений спеціально або у результаті зміни цільового призначення, що служить задоволенню естетичних і культурних потреб людини [6]. У такому аспекті слід зазначити, що вивчення культурних ландшафтів та зокрема їх естетичної цінності не може залишатися поза увагою фахівців різних галузей, які займаються забудовою міст, оптимізацією урбаністичного середовища, покращенням культурно-естетичних складових. Це, у свою чергу, потягне за собою покращення візуального середовища урбогеосистем та формування певного позитивного психоемоційного стану городян.

Сучасним практичним кроком в напрямі створення естетичних мегаландшафтів є проєкт «Ініціатива Масдар». Масдар (Масдар-сіті) — проєкт майбутнього міста, розташованого в еміраті Абу-Дабі, ОАЕ. Проєкт припускає зведення першого в світі «екологічного» міста, що забезпечується сонячною енергією, іншими поновлюваними джерелами енергії і що має стійке екологічне середовище з мінімальними викидами вуглецю в атмосферу, а також системою повної переробки відходів міської діяльності. Цікавим, з точки зору нашого дослідження, є те, що комфортним та естетичним проєктується зробити і візуальне середовище також. На рис. 1 зображено милуючі погляд промисловий об'єкт (електростанція) та бізнес-центр.

Рис. 1. Елементи культурних ландшафтів Масдар-сіті

ВИСНОВКИ

1. Визначено, що естетика урбогеосистем — одна з ключових складових комфортності міського середовища і розглядалася фахівцями різних галузей у різних країнах при формуванні міського середовища.

2. Встановлено, що конструктивно-географічний підхід найкращим чином може вплинути на дослідження урболандшафтів та естетику міського середовища, як такий, що зв'язує елементи природної та антропогенної складових урбогеосистем.

3. На сучасному етапі розвитку конструктивної географії естетика міського середовища розглядається як складова культурних ландшафтів урбогеосистем.

Стаття надійшла до редакції 16.05.2013

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Герасимов И. П. Советская конструктивная география: задачи, подходы, результаты / И. П. Герасимов. — М.: Наука, 1976. — 207 с.
2. Голд Дж. Психология и география: Основы поведенческой географии. Пер. с англ. М.: Прогресс, 1990. — 340 с.

3. Гродзинський М. Д. Територіальний устрій ландшафту: структуро формувальні відносини, конфігурації та структури // М. Д. Гродзинський / Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Сер. География. – Симферополь. – 2008. – Т. 21 (60). – № 2. – С. 36-49.
4. Гродзинська О. Ю. Сприйняття людиною міських ландшафтів (на прикладі міст півдня України) / О. Ю. Гродзинська / Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Сер. География. – Симферополь. – 2008. – Т. 21 (60). – № 2. — С. 155-164.
5. Каганов Г. З. Проблемы восприятия городской среды населением / Г. З. Каганов // Урбоэкология. — М. : Наука, 1990. — С. 38-45.
6. Мірошніченко В. В., Некос А. Н. Культурний ландшафт: географічний та правовий аспекти / А. Н. Некос, В. В. Мірошніченко // Людина та довкілля. Проблеми неоекології. — Х., 2011. — № 1-2. — С. 69—73.
7. Пузанов К. А. Внутригородская самоорганизация общества на примере США, России и стран Европейского Союза: Автореферат дисс. ... канд. геогр. наук. [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://cs5409.userapi.com/u41132916/docs/4e6f546e6622/puzanov.pdf>
8. Ступень М. Г., Гулько Р. Й., Микула О. Я., Шнік Н. Р. Кадастр населених пунктів / підр. – Львів : Нов. Світ – 2000, 2007.
9. Филлин В. А. Видеоэкология. Что для глаза хорошо, а что — плохо / В. А. Филлин. — М. : МЦ «Видеоэкология», 2001. — 312 с.

Necos A. N., Mirosnichenko V. V.
Ecological Faculty,
Kharkov Karazin's Nat. University,
Svobody Squire 6, Kharkov-100, 65100,
Ukraine

AESTHETIC ASPECT OF URBOGEOSYSTEMS (review of researches)

Abstract

In the article development of question of aesthetics of municipal environment is traced from times of resolution of problem to present time. Considerable attention spared by research within the framework of structural geography. Plenty of new directions and methods of research of aesthetic aspect of urbogeosystem is marked.

Keywords: urbogeosystem, character of city, aesthetician of municipal environment, cultural landscape.

Некос А. Н., Мірошніченко В. В.
Экологический факультет,
Харьковский нац. университет им. В.Н. Кармазина,
Площадь Свободы 6, Харьков-100, 61100,
Украина

ЭСТЕТИКА УРБОГЕОСИСТЕМ (обзор исследований)

Резюме

В статье прослежено развитие вопроса эстетики городской среды со времен постановки проблемы до нынешнего времени. Значительное внимание уделяется исследованием в рамках конструктивной географии. Отмечено большое количество новых направлений и методов исследования эстетического аспекта урбогеосистем. **Ключевые слова:** урбогеосистема, образ города, эстетика городской среды, культурный ландшафт.